ਸੰਗਤਿ
ਭਾਗ-8

'ਰਾਗ'-'ਨਾਦ'-'ਧੁਨੀ'—ਇਲਾਹੀ ਕਵਾਉ, ਸਬਦ, ਨਾਮ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਤਿ ਸੂਖਮ 'ਥਰਥਰਾਹਟ ਯਾ ਲਰਜ਼ਰਾਹਟ' (subtle vibrations) ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ —

'ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ'
'ਅਨਹਦ ਨਾਦ'
'ਅਨਹਦ ਸਬਦ'
'ਅਨਹਦ ਧੁਨਕਾਰ'
'ਰੁਣਝੁਣ'
'ਸਹਜ ਧੁਨ'

ਆਦਿ ਲਫ਼ਜ਼ਾ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਹ ਆਤਮਿਕ 'ਥਰਥਰਾਹਟ'—'ਇਲਾਹੀ ਮੰਡਲ' ਦੀ 'ਅਬੋਲ ਬੋਲੀ' ਹੈ । ਇਸ 'ਲਰਜ਼ਰਾਹਟ', 'ਅਨਹਦ ਰਾਗ' ਅਥਵਾ 'ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ' ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਇਲਾਹੀ 'ਹੁਕਮ' ਅਥਵਾ ਸਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਅਤੇ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਸਾਡੇ ਅੰਤ੍-ਆਤਮੇ ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ—ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਇਲਾਹੀ 'ਰਾਗ' ਦੀ ਦਾਤ ਭੀ ਸਾਨੂੰ 'ਵਿਰਾਸਤ' ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਹਰ ਇਕ ਜੀਵ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਸਤਹ ਉਤੇ 'ਰਾਗ' ਦੀ ਖਿੱਚ ਖਾਂਦੇ, ਰਸ ਮਾਣਦੇ ਅਤੇ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਜਾਨਵਰ ਭੀ 'ਰਾਗ' ਦਾ ਅਸਰ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਮਾਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ—

ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਦ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਬੰਸਰੀ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਦੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਾਨਵਰ ਭੀ 'ਰਾਗ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਦੇ ਖਿੱਚੇ ਹੋਏ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਸਰਪ ਜੈਸਾ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਜਾਨਵਰ ਭੀ 'ਬੀਨ' ਦੇ 'ਰਾਗ' ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ

ਮੇਲਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਹਿਰਨ 'ਘੰਡੇ ਹੇੜੇ' ਦੀ 'ਧੁਨੀ' ਕਰਕੇ ਸੁਧ ਬੁਧ ਭੁਲ ਕੇ ਖਿਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਲਈ 'ਰਾਗ' ਵਰਗੀ ਦੈਵੀ ਦਾਤ ਦਾ ਜੀਵ ਉਤੇ ਇਤਨਾ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ 'ਰਾਗ' ਦੀਆਂ ਸੂਖਮ ਤਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਤੇ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਲਾਹੀ 'ਛੋਹ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

'ਰਾਗ' ਇਲਾਹੀ ਮੰਡਲ ਦੀ 'ਵਸਤੂ' ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਦਾਮਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਭੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਜੀਵ—

ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,
ਬਿਸਮਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,
ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ,
ਆਤਮਿਕ 'ਛੋਹ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ,
ਰਹਿਸ-ਮਈ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ,
ਬਿਨ ਬੱਦਲ ਵਰਖਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ,
ਬਿਨ 'ਬਾਲਣ' ਅੱਗ ਲਗ ਸਕਦੀ ਹੈ,
ਲੋਹਾ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਪਿਘਲ ਸਕਦੇ ਹਨ,

ਆਦਿ, ਅਨੇਕਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ।

ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ 'ਰਾਗਾਂ' ਵਿਚ ਅਲਾਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਭੀ 'ਰਾਗਾਂ' ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਕੀਦੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ।

ਇਸ 'ਰਾਗ' ਅਥਵਾ 'ਧੁਨੀ' ਦੇ ਦੋ ਸਰੂਪ ਹਨ—

1. ਅਨਹਦ 'ਰਾਗ' ਅਥਵਾ ਅਨਹਦ 'ਧੁਨੀ' :—ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚ 'ਅਨਹਦ ਸਬਦ' ਦੁਆਰਾ ਸਦੀਵ ਵੱਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜੈ ਕਿੰਗੁਰੀ ਅਨਦਿਨੁ ਸਬਦਿ ਸੁਭਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-62)

ਅਨਹਦ ਸਬਦੁ ਵਜੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ॥
ਅਵਿਗਤ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਤੀ ॥ (ਪੰਨਾ-904)

ਤਹ ਅਨਹਦ ਸਬਦ ਵਜਹਿ ਧੁਨਿ ਬਾਣੀ ਸਹਜੇ ਸਹਜਿ ਸਮਾਈ ਹੇ ॥ (ਪੰ.-1069)

ਅਨਹਦ ਰੁਣ ਝੁਣਕਾਰੁ ਸਦਾ ਧੁਨਿ ਨਿਰਭਉ ਕੈ ਘਰਿ ਵਾਇਦਾ ॥ (ਪੰ.-1033)

ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਅਬੋਲ-ਬੋਲੀ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰਕ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ—ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੀ 'ਵਸਤੂ' ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ 'ਅਨੁਭਵ' ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਮਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਜਦ ਸਾਡਾ ਦੈਵੀ ਮਨ ਇਸ 'ਅਨਹਦ ਰਾਗ' ਯਾ 'ਧੁਨੀ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਅਨਹਦ ਰਾਗ ਯਾ ਧੁਨੀ ਨਾਲ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਦਾ ਹੈ, ਰਸ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਸਮਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਅੰਦਰਲਾ 'ਅਨਹਦ ਰਾਗ' ਤਾਂ ਆਪੂੰ ਸਹਜ-ਸੁਭਾਇ ਲਗਾਤਾਰ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਵਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ 'ਸਾਜ' ਯਾ 'ਗਵੱਈਏ' ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਅਣਮੜਿਆ ਮੰਦਲੁ ਬਾਜੈ ॥
ਬਿਨੁ ਸਾਵਣ ਘਨਹਰੁ ਗਾਜੈ ॥ (ਪੰਨਾ-657)

ਵਿਣੁ ਵਜਾਈ ਕਿੰਗੁਰੀ ਵਾਜੈ ਜੋਗੀ ਸਾ ਕਿੰਗਰੀ ਵਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-909)

2. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਠੁੱਲ੍ਹੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਹਰਲੇ ਰਾਗ ਦੀ 'ਟੂੰ-ਟਾਂ' ਹੀ ਸੁਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡਾ ਮਨ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ 'ਰਾਗ' ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਸਰੂਪ, ਅੰਦਰਲੇ 'ਅਨਹਦ ਰਾਗ' ਦਾ ਅਕਸ ਯਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਹੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਕਈ ਨਾਮ ਰਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ—ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ, ਸੋਰਠ ਰਾਗ, ਆਸਾ ਰਾਗ, ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਆਦਿ ।

ਬਾਹਰਲੇ 'ਰਾਗ' ਕਈ ਚੰਗੀਆਂ-ਮਾੜੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ :—

ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਲਈ,
ਮਨ ਪਰਚਾਉਣ ਲਈ,
ਨੀਵੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਉਕਸਾਹਟ ਲਈ,
ਫਿਲਮੀ ਗਾਣਿਆਂ ਲਈ,
ਮਾਇਆ ਕਮਾਉਣ ਲਈ,
ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਿਝਾਉਣ ਲਈ,
'ਵਾਹ-ਵਾਹ' ਅਖਵਾਉਣ ਲਈ, ਆਦਿ ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ 'ਰਾਗਾਂ' ਦੁਆਰਾ ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ 'ਰਾਗ' ਸਤਸੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਰਾਗ' ਦੁਆਰਾ ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣ

ਗਾਉਣੇ, ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੌਖਾ, ਕਾਰਗਰ, ਰਸਦਾਇਕ, ਰਹਿਸ–ਮਈ 'ਸਾਧਨ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਗਉੜੀ ਰਾਗਿ ਸੁਲਖਣੀ ਜੇ ਖਸਮੈ ਚਿਤਿ ਕਰੇਇ ॥ (ਪੰਨਾ–311)

ਸੋਰਠਿ ਤਾਮਿ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਢੰਢੋਲੇ ॥ (ਪੰਨਾ–642)

ਧੰਨੁ ਸੁ ਰਾਗ ਸੁਰੰਗੜੇ ਆਲਾਪਤ ਸਭ ਤਿਖ ਜਾਇ ॥
ਧੰਨੁ ਸੁ ਜੰਤ ਸੁਹਾਵੜੇ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪਦੇ ਨਾਉ ॥ (ਪੰਨਾ–958)

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇ ਅਸੀਂ 'ਰਾਗ' ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਅਥਵਾ ਨੀਵੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਉਕਸਾਹਟ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਸ ਰੱਬੀ ਦਾਤ ਦੀ 'ਕੁਵਰਤੋਂ' ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਰਾਗ' ਨੂੰ ਨੀਵੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਰਤਣਾ 'ਕੁਸੰਗਤ' ਕਰਨਾ ਹੈ—ਜੋ ਸਾਡੇ ਆਤਮ ਪੰਧ ਵਿਚ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਅਤੇ ਪਿਛਾਂਹ–ਖਿੱਚੂ ਹੈ ।

ਮੇਰੇ ਮੋਹਨ ਸ੍ਰਵਨੀ ਇਹ ਨ ਸੁਨਾਏ ॥
ਸਾਕਤ ਗੀਤ ਨਾਦ ਧੁਨ ਗਾਵਤ
ਬੋਲਤ ਬੋਲ ਅਜਾਏ ॥ (ਪੰਨਾ–820)

ਗੀਤ ਰਾਗ ਘਨ ਤਾਲ ਸਿ ਕੂਰੇ ॥
ਤ੍ਰਿਹੁ ਗੁਣ ਉਪਜੈ ਬਿਨਸੈ ਦੂਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ–832)

ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਬਿਲਾਵਲੁ ਨ ਹੋਵਈ ਮਨਮੁਖਿ ਥਾਇ ਨ ਪਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ–849)

ਰਾਗਿ ਨਾਦਿ ਮਨੁ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ॥
ਅੰਤਰਿ ਕਪਟੁ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ–1342)

ਨੋਟ : ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰੁ ਦੀ ਲੜੀ ਦੇ ਲੇਖ ਨੰ: 6 ਵਿਚ 'ਰਾਗ'–'ਨਾਦ'– 'ਧੁਨੀ' ਬਾਬਤ ਖੋਲ ਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬੁਲਬੁਲਾ 'ਹਵਾ' ਦੁਆਰਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਾਹੀ ਜੋਤ ਉਤੇ 'ਹਉਮੈਂ' ਦਾ ਗਿਲਾਫ਼ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ 'ਮਨ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਲਾਹੀ 'ਜੋਤ' ਮੈਲਹੀਣ 'ਨਿਰਮਲ' ਹੈ—ਪਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ 'ਮਨ' ਉਤੇ ਹਉਮੈਂ ਦਾ 'ਛੌੜ' ਯਾ ਗਿਲਾਫ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ 'ਮਨ' ਮੈਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਜਿਉਂ–ਜਿਉਂ ਹਉਮੈ ਵੇੜ੍ਹਿਆ ਮਨ ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ—ਤਿਉਂ–ਤਿਉਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਇਕੀ 'ਮੈਲ' ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਚਿੱਟੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦੀ 'ਧੂੰਆਂ' ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਮਰੇ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨੂੰ ਧੂੰਆਂ 'ਛੋਹ' ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਨਿਤਾ-ਪ੍ਰਤੀ ਧੂੰਆਂ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਮਰਾ 'ਮੈਲਾ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਏਸੇ ਲਈ 'ਰਸੋਈ' ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮੈਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਸਾਡਾ 'ਮਨ' ਅਤਿ 'ਚੰਚਲ' ਅਤੇ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੈ—ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਖਿਨ-ਖਿਨ, ਪਲ-ਪਲ, ਅਨੇਕਾਂ ਖਿਆਲ-ਵਲਵਲੇ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਉਪਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ 'ਰੰਗਤ' ਯਾ 'ਮੈਲ' ਦੀ 'ਛੋਹ' ਮਨ ਉਤੇ ਲਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਸਾਡਾ ਹਉਮੈ ਵੇੜ੍ਹਿਆ ਮਨ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ—ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ-ਵਲਵਲੇ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਕਸਰ ਮੈਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਮੈਲੇ ਨੀਵੇਂ ਖਿਆਲਾਂ ਅਤੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ-ਆਦਤਾਂ-ਆਚਰਨ ਭੀ ਮੈਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਜੋ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਸਾਡੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੇ ਖਲਜਗਨ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਭੋਗਦੇ ਹਾਂ ।

ਪਲਚਿ ਪਲਚਿ ਸਗਲੀ ਮੁਈ ਝੂਠੈ ਧੰਧੈ ਮੋਹੁ ॥ (ਪੰਨਾ-133)

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜੀਉ ਬੰਧੁ ਹੈ ਨਾਮੁ ਨ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ॥ (ਪੰਨਾ-560)

ਭੂਲਿਓ ਮਨੁ ਮਾਇਆ ਉਰਝਾਇਓ ॥
ਜੋ ਜੋ ਕਰਮ ਕੀਓ ਲਾਲਚ ਲਗਿ ਤਿਹ ਤਿਹ ਆਪੁ ਬੰਧਾਇਓ ॥ (ਪੰ.-702)

ਅਨਿਕ ਕਰਮ ਕੀਏ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥
ਜੋ ਕੀਜੈ ਸੋ ਬੰਧਨੁ ਪੈਰੇ ॥ (ਪੰ.-1075)

ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਕਾ ਮੂਲੁ ॥
ਹਰਿ ਕੇ ਭਜਨ ਬਿਨੁ ਬਿਰਥਾ ਪੂਲੁ ॥ (ਪੰ.-1149)

ਇਹੁ ਮਨੁ ਧੰਧੈ ਬਾਂਧਾ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ॥
ਮਾਇਆ ਮੂਠਾ ਸਦਾ ਬਿਲਲਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1176)

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ :—

ਹਉਮੈ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ,
ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਨਾਲ,
ਨੀਵੇਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ 'ਛੋਹ' ਨਾਲ,
ਨੀਵੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ 'ਸੰਗਤ' ਨਾਲ,
ਮੈਲੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੀ 'ਰੰਗਤ' ਨਾਲ,
ਅਸੁਰੀ ਮਾਇਕੀ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ,

ਸਾਡਾ ਮਨ ਨਿਤਾ-ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਲਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕਈਆਂ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਭੀ ਮੈਲਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ।

ਜਗਿ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ਮਲੁ ਲਾਗੀ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-39)

ਹੰਉਮੈ ਮਾਇਆ ਮੈਲੁ ਹੈ ਮਾਇਆ ਮੈਲੁ ਭਰੀਜੈ ਰਾਮ ॥ (ਪੰਨਾ-570)

ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ ਮਲੁ ਲਾਗੀ
ਕਾਲਾ ਹੋਆ ਸਿਆਹੁ ॥ (ਪੰਨਾ-651)

ਜੇਤਾ ਮੋਹੁ ਪਰੀਤਿ ਸੁਆਦ ॥
ਸਭਾ ਕਾਲਖ ਦਾਗਾ ਦਾਗ ॥
ਦਾਗ ਦੋਸ ਮੁਹਿ ਚਲਿਆ ਲਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-662)

ਹਉਮੈ ਮੈਲਾ ਜਗੁ ਫਿਰੈ ਮਰਿ ਜੰਮੈ ਵਾਰੋ ਵਾਰ ॥ (ਪੰਨਾ-756)

ਅੰਤਰਿ ਲੋਭੁ ਮਨਿ ਮੈਲੈ ਮਲੁ ਲਾਏ ॥
ਮੈਲੇ ਕਰਮ ਕਰੇ ਦੁਖੁ ਪਾਏ ॥ (ਪੰਨਾ-1062)

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਸਬਲੁ ਹੈ ਭਾਰੀ
ਮੋਹੁ ਕਾਲਖ ਦਾਗ ਲਗੀਜੈ ॥ (ਪੰ.-1324)

ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀ ਇਹ 'ਮਲੀਨ' ਹਾਲਤ — ਹਉਮੈ ਦੇ 'ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ' ਵਿਚ ਨੀਵੇਂ ਖਿਆਲਾਂ, ਨੀਵੇਂ ਵਲਵਲੇ, ਮਲੀਨ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਮਲੀਨ ਰੁਚੀਆਂ, ਮਾਇਕੀ ਨਿਸਚੇ, ਮਾਇਕੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ, ਦੀ 'ਛੋਹ', ਮੇਲ, ਸੰਗ, ਸੰਗਤ, ਅਭਿਆਸ, ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਮਨਮੁਖ ਮੈਲੇ ਮਲੁ ਭਰੇ ਹਉਮੈ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਵਿਕਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-29)

ਮਨੁ ਮੈਲਾ ਹੈ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ॥
ਮੈਲਾ ਚਉਕਾ ਮੈਲੈ ਥਾਇ ॥
ਮੈਲਾ ਖਾਇ ਫਿਰਿ ਮੈਲੁ ਵਧਾਏ ਮਨਮੁਖ ਮੈਲੁ ਦੁਖੁ ਪਾਵਣਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ-121)

ਸ਼ਰਾਬੀ—'ਸ਼ਰਾਬ' ਦਾ ਸੇਵਨ ਅਥਵਾ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪ ਹੀ 'ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਸਰੂਪ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਾੜਾ ਅਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਅਸਰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ, ਪ੍ਰਵਾਰ ਉਤੇ, ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਉਤੇ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਉਤੇ, ਸਮਾਜ (society) ਉਤੇ, ਪਰਮਾਰਥ ਉਤੇ, ਵਿਸ਼ਵ ਉਤੇ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਜਨਮਾਂ ਉਤੇ, ਪੈਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਮਾਇਕੀ ਨੀਵੇਂ ਮਲੀਨ ਖਿਆਲਾਂ, ਵਲਵਲਿਆਂ, ਨਿਸਚਿਆਂ, ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਸਰ, ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਬਲਕਿ, ਸਾਡੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਉਤੇ ਭੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਅਗਲੇ ਜਨਮਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਨਰਕ-ਮਈ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਹਰ ਇਕ 'ਜੀਵ' ਵਖਰੇ-ਵਖਰੇ, ਤੁਰਦੇ-ਫਿਰਦੇ, ਜਿਊਂਦੇ-ਜਾਗਦੇ ਕੰਪਿਊਟਰ (computer) ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਕੰਪਿਊਟਰਾਂ ਵਿਚ ਜੋ-ਜੋ ਅੰਕੜੇ (data) ਅਥਵਾ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਖਿਆਲ, ਵਲਵਲੇ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮ ਆਦਿ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ 'ਅਕਸ' ਯਾ 'ਰੰਗਤ' ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਨਤੀਜਾ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਮਨ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ 'ਚੰਗਾ ਯਾ ਮਾੜਾ' ਅਥਵਾ ਸੁਖਦਾਈ ਯਾ ਦੁਖਦਾਈ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਚੰਗਾ ਯਾ ਮਾੜਾ 'ਜੀਵਨ' ਸਾਡੇ ਚੰਗੇ ਯਾ ਮਾੜੇ ਖਿਆਲਾਂ-ਵਲਵਲਿਆਂ-ਕਰਮਾਂ ਦੀ 'ਛੋਹ', ਅਕਸ, 'ਮੇਲ' ਯਾ 'ਸੰਗਤ' ਉਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ।

ਕਬੀਰ ਮਨੁ ਪੰਖੀ ਭਇਓ ਉਡਿ ਉਡਿ ਦਹ ਦਿਸ ਜਾਇ ॥
ਜੋ ਜੈਸੀ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲੈ ਸੋ ਤੈਸੋ ਫਲੁ ਖਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1369)

ਤਨਕ ਹੀ ਜਾਮਨ ਕੈ ਦੂਧ ਦਧਿ ਹੋਤ ਜੈਸੇ,
ਤਨਕ ਹੀ ਕਾਂਜੀ ਪਰੈ ਦੂਧ ਫਟਿ ਜਾਤ ਹੈ ।
ਤਨਕ ਹੀ ਬੀਜ ਬੋਇ ਬਿਰਖ ਬਿਥਾਰ ਹੋਇ,
ਤਨਕ ਚਿਨਗ ਪਰੈ ਭਸਮ ਹੋਇ ਸਮਾਤ ਹੈ ।
ਤਨਕ ਹੀ ਖਾਇ ਬਿਖ ਹੋਤ ਹੈ ਬਿਨਾਸ ਕਾਲ,
ਤਨਕ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੈ ਅਮਰ ਹੁਇ ਗਾਤ ਹੈ ।
ਸੰਗਤਿ ਅਸਾਧ ਸਾਧ ਗਨਿਕਾ ਬਿਵਾਹਿਤਾ ਜਿਉਂ,
ਤਨਕ ਮੈਂ ਉਪਕਾਰ ਅਉ ਬਿਕਾਰ ਘਾਤ ਹੈ ॥ (ਕ. ਭਾ. ਗੁ. 174)

ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਖਿਆਲਾਂ ਅਤੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਜਿਊਂਦੇ-ਜਾਗਦੇ, ਤੁਰਦੇ-ਫਿਰਦੇ 'ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ (radio transmitting station) ਹਾਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਇਕੋ ਸਤਹ (wave length) ਉਤੇ ਤਰੰਗਾਂ (vibrations) ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਉਤੇ—

'ਅਕਸ' ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ,
'ਛੋਹ' ਲਗਦੀ ਹੈ,
'ਮੇਲ' ਕਰਦੇ ਹਾਂ,

‘ਸੰਗ’ ਕਰਦੇ ਹਾਂ,
‘ਰੰਗਤ’ ਲੈਂਦੇ-ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ‘ਢਲਦਾ’ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਅੱਡਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਪਰਾਲਬਧ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਕਮਾਇਅੜੋ ਸੋ ਆਇਓ ਮਾਥੈ ॥ (ਪੰਨਾ-461)

ਮਸਤਕਿ ਲਿਖਿਅੜਾ ਲੇਖੁ ਪੁਰਬਿ ਕਮਾਇਆ ਜੀਉ ॥
ਲੇਖੁ ਨ ਮਿਟਈ ਪੁਰਬਿ ਕਮਾਇਆ ਕਿਆ ਜਾਣਾ ਕਿਆ ਹੋਸੀ ॥ (ਪੰਨਾ-689)

ਲੇਖਾ ਲਿਖੀਐ ਮਨ ਕੈ ਭਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1237)

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਤੌਰ ਤੇ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—

ਹਉਮੈ ਦੀ ਢੀਠਤਾ,
ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਾਲ,
ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ,
ਪੰਜਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ,
ਸੰਗਤ ਯਾ ਕੁਸੰਗਤ,
ਵਾਤਾਵਰਨ,
ਮਾਨਸਿਕ ‘ਤਰੰਗਾਂ’ (vibrations),
ਮਾਇਆ ਦੀ ਖਿੱਚ (gravity),

ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਜੀਵ ਪਲਚਿ-ਪਲਚਿ ਕੇ ਨਰਕ ਮਈ ਜੀਵਨ ਭੋਗਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਕਸ਼ਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਗਟ ਪਹਾਰੇ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

‘ਰੱਬ’ ਨਾਲੋਂ ‘ਟੁਟ’ ਕੇ ਅਥਵਾ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੀਵ ਦੀ ਇਸ ਬੇ-ਵਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਅਵਰਿ ਪੰਚ ਹਮ ਏਕ ਜਨਾ ਕਿਉ ਰਾਖਉ ਘਰ ਬਾਰੁ ਮਨਾ ॥
ਮਾਰਹਿ ਲੂਟਹਿ ਨੀਤ ਨੀਤ ਕਿਸੁ ਆਗੈ ਕਰੀ ਪੁਕਾਰ ਜਨਾ ॥ (ਪੰਨਾ-155)

ਪੰਚ ਬਿਖਾਦੀ ਏਕੁ ਗਰੀਬਾ ਰਾਖਹੁ ਰਾਖਨਹਾਰੇ ॥
ਖੇਦੁ ਕਰਹਿ ਅਰੁ ਬਹੁਤੁ ਸੰਤਾਵਹਿ ਆਇਓ ਸਰਨਿ ਤੁਹਾਰੇ ॥1॥
ਕਰਿ ਕਰਿ ਹਾਰਿਓ ਅਨਿਕ ਬਹੁ ਭਾਤੀ ਛੋਡਹਿ ਕਤਹੂੰ ਨਾਹੀ ॥ (ਪੰ.-205-06)

ਏਕੁ ਕੋਟੁ ਪੰਚ ਸਿਕਦਾਰਾ ਪੰਚੇ ਮਾਗਹਿ ਹਾਲਾ ॥
ਜਿਮੀ ਨਾਹੀ ਮੈ ਕਿਸੀ ਕੀ ਬੋਈ ਐਸਾ ਦੇਨੁ ਦੁਖਾਲਾ ॥ (ਪੰਨਾ-793)

ਮਾਣਸ ਦੇਹੀ ਪੰਜਿ ਰੋਗ ਪੰਜੇ ਦੂਤ ਕੁਸੂਤੁ ਕਰੰਦੇ ।
ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਡਾਇਣੀ ਹਰਖ ਸੋਗੁ ਬਹੁ ਰੋਗ ਵਧੰਦੇ ।
ਮਨਮੁਖ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਲਗਿ
ਭੰਭਲਭੂਸੇ ਖਾਇ ਭਵੰਦੇ ॥ (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ.-5/20)

ਐਸੀ 'ਨਿਰਬਲਤਾ' ਅਤੇ 'ਬੇ-ਵਸੀ' ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ 'ਜੀਵ' 'ਧਰਮ' ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਮਲੀਨ ਮਨ 'ਧਰਮ' ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਮਾਇਕੀ 'ਝਰੋਖੇ' ਵਿਚ ਦੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਇਕੀ ਗ਼ਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਬੇ-ਵਸੀ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਅਖੌਤੀ ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਅਥਵਾ ਅਖੌਤੀ 'ਸੰਗਤ' ਵਲ ਮੂੰਹ ਮੋੜਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਖੌਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਆਪ ਭੀ ਫੋਕੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾ ਅਤੇ ਸੁੱਕੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਫੋਕੇ ਪਾਠ-ਪੂਜਾ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਸਾਧਨਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਫਸਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ ਹੋਰ ਭੀ ਭੰਬਲ-ਭੂਸਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਮਾਇਆ ਵੇੜ੍ਹੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦਾ ਦਿਲ ਟੁਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਰਬ ਤੋਂ ਭੀ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਕਿਰਿਆਚਾਰ ਕਰਹਿ ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਇਤੁ ਰਾਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ॥
ਅੰਤਰਿ ਮੈਲੁ ਨ ਉਤਰੈ ਹਉਮੈ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ-495)

ਪਾਠੁ ਪੜਿਓ ਅਰੁ ਬੇਦੁ ਬੀਚਾਰਿਓ ਨਿਵਲਿ ਭੁਅੰਗਮ ਸਾਧੇ ॥
ਪੰਚ ਜਨਾ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਛੁਟਕਿਓ ਅਧਿਕ ਅਹੰਬੁਧਿ ਬਾਧੇ ॥1॥
ਪਿਆਰੇ ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲਣੁ ਨ ਜਾਈ ਮੈ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ ॥
ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੈ ਦੁਆਰੈ ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ ॥ਰਹਾਉ॥
ਮੋਨਿ ਭਇਓ ਕਰਪਾਤੀ ਰਹਿਓ ਨਗਨ ਫਿਰਿਓ ਬਨ ਮਾਹੀ ॥
ਤਟ ਤੀਰਥ ਸਭ ਧਰਤੀ ਭ੍ਰਮਿਓ ਦੁਬਿਧਾ ਛੁਟਕੈ ਨਾਹੀ ॥
ਮਨ ਕਾਮਨਾ ਤੀਰਥ ਜਾਇ ਬਸਿਓ ਸਿਰਿ ਕਰਵਤ ਧਰਾਏ ॥
ਮਨ ਕੀ ਮੈਲੁ ਨ ਉਤਰੈ ਇਹ ਬਿਧਿ
ਜੇ ਲਖ ਜਤਨ ਕਰਾਏ ॥ (ਪੰਨਾ-641)

ਜੇਤੇ ਰੇ ਤੀਰਥ ਨਾਏ ਅਹੰਬੁਧਿ ਮੈਲੁ ਲਾਇ
ਘਰ ਕੋ ਠਾਕੁਰੁ ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਨ ਮਾਨੈ ॥...
ਮਨਹਠਿ ਜੋ ਕਮਾਵੈ ਤਿਲੁ ਨ ਲੇਖੈ ਪਾਵੈ

ਬਗੁਲ ਜਿਉ ਧਿਆਨੁ ਲਾਵੈ ਮਾਇਆ ਰੇ ਧਾਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ-687)

ਕਾਹੂ ਲੈ ਪਾਹਨ ਪੂਜ ਧਰਯੋ ਸਿਰ
ਕਾਹੂ ਲੈ ਲਿੰਗ ਗਰੇ ਲਟਕਾਇਓ ॥
ਕਾਹੂ ਲਖਿਓ ਹਰਿ ਅਵਾਚੀ ਦਿਸਾ ਮਹਿ
ਕਾਹੂ ਪਛਾਹ ਕੋ ਸੀਸੁ ਨਿਵਾਇਓ॥
ਕੋਊ ਬੁਤਾਨ ਕੋ ਪੂਜਤ ਹੈ ਪਸੁ
ਕੋਊ ਮ੍ਰਿਤਾਨ ਕੋ ਪੂਜਨ ਧਾਇ ਓ॥
ਕੂਰ ਕ੍ਰਿਆ ਉਰਝਿਓ ਸਭਹੀ ਜਗ
ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੋ ਭੇਦੁ ਨ ਪਾਇਓ ॥ (ਸਵੱਯੇ ਪਾ: 10)

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜਗਿਆਸੂ ਸੁਣ-ਸੁਣਾ ਕੇ ਜਦ ਸੰਗਤ ਭੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਰੱਬ ਤੋਂ ਟੁਟਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹਉਮੈ-ਵੇੜ੍ਹੇ ਅਗਿਆਨੀ ਸਾਧਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਗਨ ਨਹੀਂ ਬੁੱਝਦੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ — ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ 'ਡੂਬਤੇ ਕੋ ਤਿਣਕੇ ਕਾ ਸਹਾਰਾ', ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ 'ਅਖੌਤੀ ਸੰਗਤ' ਅਤੇ ਫੋਕੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੁਖੀ ਮਨ ਨੂੰ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਨ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਝੂਠੀ ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਕੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਾਠ-ਪੂਜਾ, ਕਰਮ-ਧਰਮ ਅਤੇ 'ਅਖੌਤੀ- ਸੰਗਤ' ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਇਕੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸੜਦੇ-ਬਲਦੇ- ਕੁਲਝਦੇ ਹੋਏ ਨਰਕੀ ਜੀਵਨ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ।

ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਇਹੋ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ —

ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦਾ,
ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ,
ਗੁੱਸਾ ਬਹੁਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ,
ਲਬ-ਲੋਭ ਭਜਾਈ ਫਿਰਦੇ ਹਨ,
ਕਾਮ-ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਤੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ,
ਰੋਸੇ-ਗਿਲੇ ਬਹੁਤ ਉਪਜਦੇ ਹਨ,
ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਸੜਦੇ-ਬਲਦੇ ਹਾਂ,
ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ,
ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਮਗਰੋਂ

ਓਹੀ ਹਾਲ,

ਆਦਿ ।

ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਮਨ ਕਈ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਅੰਦਰੋਂ-ਬਾਹਰੋਂ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਕੇ, ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਲਥ-ਪਥ ਹੋ ਕੇ, ਧੱਸ ਕੇ, ਵੱਸ ਕੇ, ਰਸ ਕੇ, ਸਮਾ ਕੇ, 'ਮਾਇਆ' ਦਾ ਹੀ 'ਸਰੂਪ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਯਾ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ, ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹ, ਅਵੇਸਲਾ, ਬੇਮੁਖ ਤੇ ਮੰਨੂਰ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ।

ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਇਹ ਆਪੂੰ ਸਹੇੜੀ ਹੋਈ ਮਾਨਸਿਕ ਅਧੋਗਤੀ ਬੜੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹੈ—ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਇਕੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਟੇਕ-ਸਹਾਰਾ-'ਜੀਵਨ-ਸੇਧ' ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਚੇਰਾ, ਚੰਗੇਰਾ, ਸੁਹਣੇਰਾ ਆਤਮਿਕ ਸਾਹਸ-ਚਾਉ-ਰਹਿਸ ਮਈ ਉਦਮ ਹੀ ਉਪਜਦਾ ਹੈ।

ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਐਸੀ ਤਰਸਯੋਗ ਬੇ-ਵਸੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਕੋਮਲ ਆਤਮਾ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਤ੍ਰੁਠ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਤਮਿਕ ਬਿਰਦ ਪਾਲਦੇ ਹੋਏ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਇਉਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਸੁਨਹੁ ਬਿਨੰਤੀ ਠਾਕੁਰ ਮੇਰੇ ਜੀਅ ਜੰਤ ਤੇਰੇ ਧਾਰੇ ॥
ਰਾਖੁ ਪੈਜ ਨਾਮ ਅਪੁਨੇ ਕੀ ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਹਾਰੇ ॥1॥
ਪ੍ਰਭ ਜੀਉ ਖਸਮਾਨਾ ਕਰਿ ਪਿਆਰੇ ॥
ਬੁਰੇ ਭਲੇ ਹਮ ਥਾਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ-631)

ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ॥
ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰੈ ਤਿਤੈ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ-853)

ਸਭੇ ਜੀਅ ਸਮਾਲਿ ਅਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-1251)

ਇਨਸਾਨ ਮਾਇਆ ਵੇੜ੍ਹੇ ਮਨ ਨਾਲ ਜਦ ਕੋਈ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਭੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ 'ਹਉਮੈ' ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਹਉਮੈ ਵੇੜ੍ਹੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮ-ਧਰਮ, ਪਾਠ-ਪੂਜਾ ਆਦਿ ਰੁੱਖੇ-ਸੁੱਕੇ, ਫੋਕੇ, ਨਿਹਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਜਾਈਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ 'ਉਥੇ ਦੀ ਉਥੇ' ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ—ਬਲਕਿ ਰੋਜ਼-ਬ-ਰੋਜ਼ 'ਨਿਘਰਦੀ' ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਕਰੈ ਹਉ ਧਾਰੇ ॥
ਸ੍ਰਮੁ ਪਾਵੈ ਸਗਲੇ ਬਿਰਥਾਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ-278)

ਸਿਧਾ ਕੇ ਆਸਣ ਜੇ ਸਿਖੈ ਇੰਦ੍ਰੀ ਵਸਿ ਕਰਿ ਕਮਾਇ ॥
ਮਨ ਕੀ ਮੈਲੁ ਨ ਉਤਰੈ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਨ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ–558)

ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਬੰਦਨ ਡੰਡਉਤ ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਰਤੁ ਰਹਤਾ ॥
ਹਉ ਹਉ ਕਰਤ ਬੰਧਨ ਮਹਿ ਪਰਿਆ ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਇਹੁ ਜੁਗਤਾ ॥
ਜੋਗ ਸਿਧ ਆਸਣ ਚਉਰਾਸੀਹ ਏ ਭੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਹਿਆ ॥
ਵਡੀ ਆਰਜਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜਨਮੈ ਹਰਿ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਗਹਿਆ ॥
(ਪੰਨਾ–642)

ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਅਰੁ ਦਾਨ ਕਰਿ ਮਨ ਮੈ ਧਰੈ ਗੁਮਾਨੁ ॥
ਨਾਨਕ ਨਿਹਫਲ ਜਾਤ ਤਿਹ ਜਿਉ ਕੁੰਚਰ ਇਸਨਾਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ–1428)

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਉਮੈ ਵੇੜ੍ਹਿਆ ਇਨਸਾਨ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਾਇਕੀ ਖਿੱਚ (gravity) ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਮੱਲੋ–ਮੱਲੀ ਰੁੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

'ਦਲਦਲ' ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਫਸ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਵਲ ਨਿੱਘਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਹਥ–ਪੈਰ ਮਾਰ ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਭੀ ਖੁੱਭਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨਸਾਨ ਮਾਇਕੀ 'ਦਲਦਲ' ਅਥਵਾ ਮਾਇਕੀ ਬਿਖਮ ਸੋਕ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਉਦਮ ਭੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਦਮ ਭੀ ਨਿਸਫਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਪਾਇ ਠਗਉਲੀ ਸਭੁ ਜਗੁ ਜੋਹਿਆ ॥
ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹਾਦੇਉ ਮੋਹਿਆ ॥...
ਵਰਤ ਨੇਮ ਕਰਿ ਥਾਕੇ ਪੁਨਹਚਰਨਾ ॥
ਤਟ ਤੀਰਥ ਭਵੇ ਸਭ ਧਰਨਾ ॥...
ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਸਭੋ ਜਗੁ ਬਾਧਾ ॥
ਹਉਮੈ ਪਚੈ ਮਨਮੁਖ ਮੂਰਾਖਾ ॥ (ਪੰਨਾ–394)

ਇਨਿ੍ ਮਾਇਆ ਜਗਦੀਸ ਗੁਸਾਈ ਤੁਮ੍ਰੇ ਚਰਨ ਬਿਸਾਰੇ ॥
ਕਿੰਚਤ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਉਪਜੈ ਜਨ ਕਉ ਜਨ ਕਹਾ ਕਰਹਿ ਬੇਚਾਰੇ ॥ (ਪੰ.–857)

ਮੁਨਿ ਜੋਗੀ ਸਾਸਤ੍ਰਗਿ ਕਹਾਵਤ ਸਭ ਕੀਨੇ੍ ਬਸਿ ਅਪਨਹੀ॥
ਤੀਨਿ ਦੇਵ ਅਰੁ ਕੋੜਿ ਤੇਤੀਸਾ ਤਿਨ ਕੀ ਹੈਰਤਿ ਕਛੁ ਨ ਰਹੀ॥

ਬਲਵੰਤਿ ਬਿਆਪਿ ਰਹੀ ਸਭ ਮਹੀ ॥ (ਪੰਨਾ–498)

ਮੋਹਨੀ ਮੋਹਤ ਰਹੈ ਨ ਹੋਰੀ ॥
ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਸਗਲ ਕੀ ਪਿਆਰੀ ਤੁਟੈ ਨ ਕਾਹੂ ਤੋਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ–1216)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਮਾਇਕੀ ਭਰਮ–ਗੜ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਇਕੋ–ਇਕ ਸਾਧਨ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਸਾਧਸੰਗਿ ਭੈ ਭਰਮ ਮਿਟਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ–193)

ਸੰਤਸੰਗਿ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ ॥
ਦੁਖੁ ਦਰਦੁ ਅਨੇਰਾ ਭ੍ਰਮੁ ਨਸੈ ॥ (ਪੰਨਾ–211)

ਅੰਚਲੁ ਗਹਿ ਕੈ ਸਾਧ ਕਾ ਤਰਣਾ ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ–218)

ਭ੍ਰਮੁ ਕਟੀਐ ਨਾਨਕ ਸਾਧਸੰਗਿ
ਦੁਤੀਆ ਭਾਉ ਮਿਟਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ–296)

ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਿਟੇ ਭਰਮ ਅੰਧਾਰੇ ॥
ਨਾਨਕ ਮੇਲੀ ਸਿਰਜਣਹਾਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ–389)

ਸਾਧ ਜਨਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ਭਵਜਲੁ ਤਾਰਿਅਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ–517)

ਇਹੁ ਜਗੁ ਜਲਤਾ ਦੇਖਿ ਕੈ ਭਜਿ ਪਏ ਹਰਿ ਸਰਣਾਈ ਰਾਮ ॥ (ਪੰਨਾ–571)

ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕਿਛੁ ਕਰਮੁ ਨ ਜਾਨਾ ਨਾਹਿਨ ਨਿਰਮਲ ਕਰਣੀ ॥
ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਕੈ ਅੰਚਲਿ ਲਾਵਹੁ ਬਿਖਮ ਨਦੀ ਜਾਇ ਤਰਣੀ ॥ (ਪੰ.–702)

ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਮਿਟਿਆ ਸਾਧਸੰਗ ਤੇ ਦਾਲਿਦ ਨ ਕੋਈ ਘਾਲਕਾ॥ (ਪੰ.–1085)

ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਿਟੇ ਭੈ ਭਰਮਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਸਨ ਭਨੇ ॥ (ਪੰਨਾ–1149)

ਧਰਤੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਰਣ ਪਾਣੀ ਨਿਵਾਣ ਵਲ ਨੂੰ ਰੁੜ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਉਪਰ ਨੂੰ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਕਤਵਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੋਟਰ ਪੰਪ ਆਦਿ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਇਕੀ ਖਿੱਚ (gravity) ਨਾਲ ਮਨ ਦੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਵਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਵਲ ਅਥਵਾ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਵਲ ਮੋੜਨ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ 'ਦਾਮਨਿਕ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਇਹ ਦਾਮਨਿਕ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ 'ਮੇਲ' ਯਾ 'ਸੰਗਤ' ਹੀ ਹੈ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਐਸੀ ਦੈਵੀ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੀ ਜਿਉਂਦੀ-ਜਾਗਦੀ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ' ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਮਾਇਕੀ ਦਲਦਲ, ਅਥਵਾ 'ਬਿਖਮ ਸਾਗਰ' ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਯਾ ਕਠਿਨ ਹੈ ।

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਕੀਆ ਬਹੁ ਜੋਨੀ ਦੁਖੁ ਪਾਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ-77)

ਕਰਿ ਕਰਿ ਹਾਰਿਓ ਅਨਿਕ ਬਹੁ ਭਾਤੀ ਛੋਡਹਿ ਕਤਹੂੰ ਨਾਹੀ ॥
ਏਕ ਬਾਤ ਸੁਨਿ ਤਾਕੀ ਓਟਾ ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਿਟਿ ਜਾਹੀ ॥ (ਪੰਨਾ-206)

ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਸੁਨੀ ਇਹ ਸੋਇ ॥
ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਬਿਨੁ ਤਰਿਓ ਨ ਕੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-373)

ਡੋਲਿ ਡੋਲਿ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ਬਿਨਾ ਸਾਧੂ ਸੰਗ ॥ (ਪੰਨਾ-405)

ਟਿਕਨੁ ਨ ਪਾਵੈ ਬਿਨੁ ਸਤਸੰਗਤਿ
ਕਿਸੁ ਆਗੈ ਜਾਇ ਰੂਆਈਐ ॥ (ਪੰਨਾ-532)

ਬਿਨੁ ਸਤਸੰਗ ਸੁਖੁ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ ਜਾਇ ਪੂਛਹੁ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੁ ॥ (ਪੰ.-1200)

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ' ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ 'ਜੀਵ' ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਭਰਮਮਈ 'ਜਾਦੂ' ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੈਵੀ ਮੰਡਲ ਵਲ ਖਿੱਚ ਖਾਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ—

ਸਾਧੂ ਸੰਗਤਿ ਮਨਿ ਵਸੈ ਪੂਰਨ ਹੋਵੈ ਘਾਲ ॥ (ਪੰਨਾ-52)

ਮਿਲਿ ਸਤਸੰਗਤਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ
ਜਗੁ ਭਉਜਲੁ ਦੁਤਰੁ ਤਰੀਐ ਜੀਉ ॥ (ਪੰਨਾ-95)

ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਤਰੀਜੈ ਸਾਗਰੁ ਕਟੀਐ ਜਮ ਕੀ ਫਾਸਾ ਜੀਉ ॥ (ਪੰਨਾ-108)

ਜਾ ਕਉ ਰੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰੈ ਜੀਵਤ ਸੋਈ ਮਰੈ
ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਾਇਆ ਤਰੈ ॥ (ਪੰਨਾ-213)

ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਉਧਾਰੁ ਹੋਇ
ਮੁਖ ਊਜਲ ਦਰਬਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ-218)

ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਨਹੀ ਕਛੁ ਘਾਲ ॥
ਦਰਸਨੁ ਭੇਟਤ ਹੋਤ ਨਿਹਾਲ ॥ (ਪੰਨਾ-272)

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਨਿ ਭਵਜਲੁ ਤਰੀਅਲੇ
ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾ ਸੰਤ ਸੰਗਾਰ ॥ (ਪੰਨਾ-534)

ਮਹਾ ਬਿਖਮ ਸਾਗਰੁ ਅਤਿ ਭਾਰੀ
ਉਧਰਹੁ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਰਵਾਲਾ ॥ (ਪੰਨਾ-806)

ਗਈ ਗਿਲਾਨਿ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥
ਮਨੁ ਤਨੁ ਰਾਤੋ ਹਰਿ ਕੈ ਰੰਗਿ ॥ (ਪੰਨਾ-892)

ਸੰਤ ਸੰਗਤਿ ਮਹਿ ਹੋਇ ਉਧਾਰੁ ॥
ਨਾਨਕ ਭਵਜਲੁ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰਿ ॥ (ਪੰਨਾ-901)

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਨਿਹਚਉ ਹੈ ਤਰਣਾ ॥ (ਪੰਨਾ-1071)

ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਸੁਖੁ ਊਪਜੈ ਲਥੀ ਸਭ ਛਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ-1193)

ਜੇ ਲੋੜਹਿ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਭਾਈ ॥
ਸਾਧੂ ਸੰਗਤਿ ਗੁਰਹਿ ਬਤਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ-1182)

ਨਾਵ ਰੂਪ ਸਾਧਸੰਗ ਨਾਨਕ ਪਾਰਗਰਾਮੀ ॥ (ਪੰਨਾ-1230)

ਸਾਧੂ ਸੰਗਤਿ ਲਗਿਆ ਤਰਿਆ ਸੰਸਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-1251)

ਸਤਸੰਗਤਿ ਮੇਲਾਪੁ ਜਿਥੈ ਹਰਿ ਗੁਣ ਸਦਾ ਵਖਾਣੀਐ ॥(ਪੰਨਾ-1280)

ਸਤਸੰਗਤਿ ਸਤਿਗੁਰ ਚਟਸਾਲ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਸਿਖਾ ॥ (ਪੰਨਾ-1316)

ਪਿਛੇ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ — ਰਬ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਾਹੀਣ-ਬੇਮੁਖ ਮਨੁਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨਿਰਬਲ ਅਤੇ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤੀ-ਬਿਰਤੀ ਭਰਮ ਮਈ ਝੂਠੀ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨੀ ਦੀਆਂ 'ਜੜਾਂ' ਰੱਬ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਉਖੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨੀ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮ 'ਜੜਾਂ' ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖੁੱਭੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੈਵੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਰੌਂ ਮਿਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਤਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ 'ਬਲਵਾਨ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਐਸੇ ਆਤਮ-ਪ੍ਰਾਇਣ ਹੋਏ ਬਲਵਾਨ ਮਨਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਯਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਮਾਇਆ ਪ੍ਰਾਇਣ ਹੋਏ ਨਿਰਬਲ ਮਨਾਂ ਤੇ ਪੈਣਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਇਉਂ ਸਾਖੀ ਭਰਦੀ ਹੈ —

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਉਧਾਰਦਾ ਭਾਈ ਦੇ ਨਾਵੈ ਏਕ ਕਣੀ ॥ (ਪੰਨਾ-608)

ਮਹਿਮਾ ਸਾਧੂ ਸੰਗ ਕੀ ਸੁਨਹੁ ਮੇਰੇ ਮੀਤਾ ॥
ਮੈਲੁ ਖੋਈ ਕੋਟਿ ਅਘ ਹਰੇ ਨਿਰਮਲ ਭਏ ਚੀਤਾ ॥ (ਪੰਨਾ-809)

ਧਨੁ ਧਨੁ ਸਾਧ ਜਿਨ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਨਿਆ
ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਪਤਿਤ ਉਧਰਿਆ ॥1॥
ਮਨੂਆ ਚਲੈ ਚਲੈ ਬਹੁ ਬਹੁ ਬਿਧਿ
ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਵਸਗਤਿ ਕਰਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ-1294)

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਆਤਮ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਗੁਰਮੁਖ ਪਿਆਰੇ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ', 'ਸੰਤ ਮੰਡਲੀ' ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਵਧ ਕੇ ਦਾਮਨਿਕ (dynamic) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਐਸੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਵਾਲੀ 'ਸੰਗਤ' ਨੂੰ 'ਸਾਧ-ਸੰਗਤ' ਅਥਵਾ 'ਸਤ-ਸੰਗਤ' ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਬਲ ਸ਼ਰਧਾਹੀਣ ਮਨਾਂ ਉਤੇ ਦਾਮਨਿਕ 'ਆਤਮ-ਰੰਗ' ਚੜ੍ਹਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ । ਇਸ 'ਆਤਮਿਕ ਰੰਗ' ਦਾ ਅਸਰ ਅਭਿਲਾਖੀ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੀ ਮਾਇਕੀ ਰੰਗਣ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ । ਜੇ 'ਮਾਇਕੀ ਰੰਗ' ਅਤਿ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਆਤਮ ਰੰਗ' ਦਾ ਅਸਰ ਘਟ ਅਤੇ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਜੇ 'ਮਾਇਕੀ ਰੰਗ' ਹਲਕਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਤਮ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੀਬਰ ਆਤਮਿਕ ਭੁੱਖ ਵਾਲੇ ਜਗਿਆਸੂ ਦਾ ਜੀਵਨ 'ਆਤਮ-ਛੋਹ' ਲਗਦਿਆਂ ਹੀ ਉਲਟ ਕੇ ਪਲਟ ਕੇ ਮਨਮੁਖ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ —

ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਨਹੀ ਕਛੁ ਘਾਲ ॥ (ਪੰਨਾ-272)

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਨਿਹਚਉ ਹੈ ਤਰਣਾ ॥ (ਪੰਨਾ-1071)

ਅਨ ਤੇ ਟੂਟੀਐ ਰਿਖ ਤੇ ਛੂਟੀਐ ॥
ਮਨ ਹਰਿ ਰਸ ਘੂਟੀਐ ਸੰਗਿ ਸਾਧੂ ਉਲਟੀਐ ॥ (ਪੰਨਾ-830)

ਹਾਂ ਜੀ, ਜੇ ਕਰ 'ਸੰਗਤ' ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ —

ਮਨ ਇਕੱਠਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ,
ਬਦਲਦਾ ਨਹੀਂ,
ਅੰਤ੍-ਆਤਮੇ ਖਿੱਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ,
ਮੈਂ-ਮੇਰੀ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹਾ ਨਹੀਂ ਉਠਦਾ,

ਮਾਇਕੀ ਭਵਜਲ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ,
ਆਤਮ-ਪ੍ਰਾਇਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ,
ਰਹਿਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ,
ਆਤਮ-ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ,
ਆਤਮ-ਰਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ,
ਪ੍ਰੇਮ ਸਵੈਪਨਾ ਵਿਚ ਮਸਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ,
'ਤੂੰ ਹੀ'-'ਤੂੰ-ਹੀ' ਵਿਚ ਗਵਾਚਦਾ ਨਹੀਂ,

ਤਾਂ, ਇਹ 'ਆਤਮ-ਰੌਂ' ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ, ਨਾਮ ਤੋਂ ਟੁਟੇ ਬੇਮੁਖਾਂ-ਮਨਮੁਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ—

ਮਾਇਆ ਦੀ ਸੜੇਹਾਂਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ,
ਹਉਮੈਂ ਬੜ੍ਹਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ,
ਮੈਂ-ਮੇਰੀ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੈ,
ਖ਼ੁਦ ਗਰਜ਼ੀ ਦਾ ਵਰਤ-ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ,
ਚੌਧਰ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੈ,
ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਭੌਂਕਦੇ ਹਨ,
ਕ੍ਰੋਧ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਭੜਕਦੇ ਹਨ,
ਰੋਸੇ-ਗਿਲੇ ਭਰਪੂਰ ਹਨ,
ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,
ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਵਧਦਾ ਹੈ,
ਲੜਾਈਆਂ-ਝਗੜੇ ਹਨ,
ਖ਼ੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਹਨ ।

ਐਸੇ ਮਨੁਖਾਂ ਦਾ ਮੇਲ, 'ਮਾਇਕੀ ਇਕੱਠ' ਯਾ 'ਕੁਸੰਗਤ' ਹੀ ਅਖਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ 'ਕੁਸੰਗਤ' ਨੂੰ ਹੀ 'ਸਤ ਸੰਗਤ' ਯਾ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ' ਸਮਝ ਕੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਮਨ ਦੀ ਝੂਠੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਸੇਧ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ।

ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ 'ਸਤ' ਅਥਵਾ 'ਸਚੀ' ਆਤਮਿਕ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਹਉਮੈ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਮੈਂ-ਮੇਰੀ, ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸਤ ਸੰਗਤ' ਅਥਵਾ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ' ਕਹਿਣਾ, ਇਹਨਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ।

ਤੇ ਸਾਕਤ ਚੋਰ ਜਿਨਾ ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਮਨ ਤਿਨ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਨ ਭਿਟੀਐ ॥
(ਪੰਨਾ–170)

ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਦੁਸਟਾ ਕਾ ਵਾਸਾ ॥
ਭਉਦੇ ਫਿਰਹਿ ਬਹੁ ਮੋਹ ਪਿਆਸਾ ॥
ਕੁਸੰਗਤਿ ਬਹਹਿ ਸਦਾ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ ਦੁਖੋ ਦੁਖੁ ਕਮਾਇਆ ॥
(ਪੰਨਾ–1068)

ਜਿਨ ਅੰਦਰਿ ਨਿੰਦਾ ਦੁਸਟੁ ਹੈ ਨਕ ਵਢੇ ਨਕ ਵਢਾਇਆ ॥...
ਹਰਿ ਜੀਉ ਤਿਨ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਮਤ ਕਰਹੁ ਰਖਿ ਲੇਹੁ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥
(ਪੰਨਾ–1244)

ਸਚੀ ਬੈਸਕ ਤਿਨ੍ਾ ਸੰਗਿ ਜਿਨ ਸੰਗਿ ਜਪੀਐ ਨਾਉ ॥
ਤਿਨ੍ ਸੰਗਿ ਸੰਗੁ ਨ ਕੀਚਈ ਨਾਨਕ ਜਿਨਾ ਆਪਣਾ ਸੁਆਉ ॥
(ਪੰਨਾ–520)

ਚਲਦਾ.............